

DIMENZIJE IN MEJE OSEBNOSTI

Janek Musek

Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta

Univerza v Ljubljani

Aškerčeva 2 1000 Ljubljana

Tel: +386 3634170

janek.musek@guest.arnes.si; janek.musek@ff.uni-lj.si

POVZETEK

Sestavek obravnava osebnost kot celoto posameznikovih telesnih, vedenjskih in duševnih/duhovnih značilnosti. Ta celota je relativno trajna, individualna in kompleksna. Osebnostne značilnosti se oblikujejo pod vplivom treh temeljnih dejavnikov osebnostnega razvoja (dednosti, okolja in samodejavnosti), pri čemer izvirajo iz posameznika samega, iz situacij, v katerih se nahaja ali pa iz interakcije med posameznikom in situacijo. Osebnostno strukturo tvori ogromno število osebnostnih lastnosti, ki jih razvrščamo v štiri velika področja: konstitucijo, temperament, značaj in sposobnosti. Na vsakem od teh področij skuša psihološka znanost odkriti osnovne, najbolj kompleksne dimenzije (temeljne dimenzije osebnosti), s katerimi je mogoče pojasniti kar največ razlik med posamezniki. V nadaljevanju je v prispevku govor tudi o mejah osebnosti, med katerim velja omeniti socialne, globinske in duhovne meje. Kot kaže, so psihološko gledano tudi te meje nekako determinirane z našim osebnostnim bivanjem in občutjem osebnostne identitete.

1 UVOD

Duševni procesi pri posamezniku ne potekajo ločeno in vsak zase, temveč so povezani v njegov celotni ustroj telesnega in duševnega delovanja, v njegovo osebnost. Osebnost je psihofizična celota, je celota vseh značilnosti telesnega in duševnega dogajanja pri posamezniku.

Proučevanje osebnosti pomeni v psihologiji nadgradnjo, sintezo posameznih psiholoških proučevanj in raziskovanj. Osebnosti in njenega delovanja ni mogoče dobro razumeti, če ne poznamo posameznih psihičnih funkcij in procesov. A ti procesi pogosto delujejo integrirano v sklopu osebnosti. Tako tudi brez razumevanja osebnosti kot celote, ni mogoče dobro razumeti delovanja posameznih funkcij in procesov.

2 KAJ JE OSEBNOST?

V psihologiji imamo veliko definicij osebnosti (Musek, 1993a); navajati jih nima smisla, je pa smiselno, če skušamo iz njih izluščiti nesporno jedro. Potem bi namreč lahko osebnost definirali kot celoto posameznikovih relativno trajnih telesnih, vedenjskih in duševnih značilnosti. Osebnost obsega vse telesne, duševne in vedenjske lastnosti, ki se pojavljajo pri posamezniku relativno dosledno in zanj značilno. Po tej celoti, po osebnosti se vsak loči od vsakega drugega človeka, obenem pa je za vse nas značilno, da smo osebnostna bitja, da imamo vsak svojo in neponovljivo osebnost. Vsi ljudje smo si torej enaki in podobni v tem, da se pri vsakem od nas pojavijo določene lastnosti, povezane v osebnostno celoto. A ta celota, osebnost, je od posameznika do posameznika drugačna. Vsak človek je enkratna, individualna osebnost. Trajnost, individualnost in kompleksnost so osnovne karakteristike naše osebnosti.

Osebnost je torej kompleksna celota. Kompleksni so že sami temelji oblikovanja osebnosti, prav tako tudi izvori osebnostnega obnašanja. Samo osebnost prav zaradi njene kompleksnosti radi delimo na štiri velike podsisteme: na konstitucijo, temperament, značaj in sposobnosti. V nadaljevanju bomo na kratko obravnavali temelje osebnosti (temeljna razsežja in temeljne dejavnike), izvore osebnostnega delovanja in omenjene strukturne komplekse osebnosti. Poznavanje temeljev, izvorov in strukture je smerokaz razumevanja osebnosti.

Pouznavanje osebnosti ni samo ključ do razumevanja našega celostnega delovanja, je tudi ključ za razumevanje sebe, lastne identitete in samopodobe in je tudi ključ do razumevanja medosebnih razlik v videzu, doživljanju, psihičnem delovanju in obnašanju. Psihologija osebnosti je tako podlaga tako individualni psihologiji, psihologiji jaza, sebstva in samopodobe, kot tudi diferencialni psihologiji, psihologiji, ki skuša pojasnjevati medosebne in skupinske razlike.

3 TEMELJNA RAZSEŽJA OSEBNOSTI

Telesno, socialno, duhovno

Že William James (1891) je videl v našem jazu in osebnosti univerzum, ki ga opredeljujejo tri velika razsežja: telesno, socialno in duhovno (glej sliko 1).

Prva razsežnost zajema naravno, biološko, telesno dogajanje v osebnosti. Dobro ga označujejo temeljne, biološke potrebe (instinkti, nagoni), ki jih ima seveda tudi človek in ki pomenijo prvo gibalno njegove osebnosti. To osebnostno razsežnost predstavljajo torej prvenstveno človekovi nagonski motivi, ki zadevajo življenje in ohranjanje posameznika, pa tudi drugi motivi, ki delujejo biološko in jih tudi zadovoljujemo z biološkimi, torej telesnimi mehanizmi. Ti motivi v bistvu regulirajo biološko delovanje človeškega organizma. Njihovi glavni zastopniki so biološko in nagonsko delujoče potrebe.

Druga razsežnost osebnosti zajema socialni vidik, človekovo družbeno integriranost, njegovo interpersonalnost. Na motivacijski ravni jo označujejo socialni in socializirani motivi. Gre za značilnosti, motive in ravnanja, ki regulirajo posameznikove odnose z drugimi, medosebne odnose in socialno sožitje. Socialni motivi in družbena morala so pomembna, dostikrat enako in celo bolj odločilna razsežnost in determinanta v našem življenju kot naša telesna narava.

Tretja razsežnost osebnosti pa zajema človekovo duhovno delovanje, njegov um, intuicijo, različne vidike, oblike in stopnje njegove zavesti. Sem sodijo npr. motivi, ki urejajo človekovo osebnostno in duhovno rast, njegovo samouresničevanje in njegovo iskanje življenjskega smisla. Predstavniki te ravni so duhovni ideali in vrednote. To razsežnost označujejo duhovni in kulturni ideali, človekova duhovna kultura, zlasti človekove vrednote in nazadnje tudi tisti cilji, ki presegajo običajno eksistenco in jo projicirajo v transcendenco.

*** vstavi sliko 1 nekje tu

Dejavniki osebnostnega razvoja: dednost, okolje, samodejavnost

Našo osebnost kodeterminirajo v njenem oblikovanju trije veliki sklopi dejavnikov: dednost, okolje in lastna dejavnost (samodejavnost). Človek je socialno bitje, toda njegova socialnost je zapisana v genih. Genov nimamo za okras, v človekovem genomu so zapisani programi za njegov telesni, socialni in celo duhovni razvoj. Geni določajo smeri, vzdolž katerih se bodo oblikovale naše sposobnosti, naše temperamentne lastnosti, pa tudi naši motivi, volja, celo naša stališča in vrednote. Enkrat za vselej je minil čas, ko je bilo možno dvomiti v velikanski obseg dednega faktorja. Toda naši geni ustvarjajo strukturo, ki jih po kompleksnosti daleč presega (ne drži torej, da nek sistem ne more oblikovati sistema, ki je kompleksnejši od njega samega). To je človekov nevronske aparat. Velik del tridesettisoččlanskega genoma se ukvarja z dizajniranjem živčnega sistema, ki ima milijarde in milijarde članstva. Nobenega dvoma ni, da bo v prihodnjih desetletjih in morda celo stoletjih, razvoj psiholoških in družbenih znanosti vse bolj v znamenju izsledkov raziskovanja na področju vedenjske genetike, evolucijske psihologije in seveda nevroznanosti.

Že dejstvo, da je človek v sami svoji (genski) naravi socialno naravnano, nas mora opozarjati na pomen okolja, zlasti socialnega. Vplivi okolja v vsakem primeru, pri vsaki lastnosti, ta primer ali lastnost dokončno oblikujejo. Fenotip je vedno plod interakcije med genotipom in vplivi okolja. Vsa zgodovina človekove kulture in civilizacije je hkrati tudi zgodovina vplivov okolja in kovanja z njimi, je prilagajanje človeka okolju in prilagajanje okolja človeku. Pri tem mislim na fizikalno, biološko in socialno okolje. V naši preteklosti se zrcalijo spoprijemanja z mrazom in temo, a tudi spoprijemanja z drugimi ljudmi.

Vpliv socialnega okolja na osebnost se uresničuje s pomočjo pomembnih agensov socializacije: staršev, sorojencev, vrstnikov, vzgojiteljev, učiteljev, prijateljev, sodelavcev, medijev, institucij itd., itd. Vseskozi ostaja ob tem na prvem mestu in v prvih življenjskih obdobjih vodilni vpliv družine. Samo družina omogoča posamezniku ne le golo preživetje, temveč tudi vraščanje v socialni in kulturni prostor, kjer tega posameznika čakajo njegovi družbeni položaji, funkcije in vloge. V tem vraščanju ima ključno vlogo proces socialnega oblikovanja posameznikove osebnosti, proces, ki mu na kratko pravimo vzgoja.

Pomembno vlogo v oblikovanju osebnosti pa ima tudi samodejavnost, to je dejavnost, ki nastaja na podlagi lastnih zavestnih in bolj ali manj svobodnih odločitev. S svojimi odločitvami oblikujemo svoje življenje in svojo osebnost.

Lahko se vprašamo, kolikšen je delež omenjenih treh temeljnih dejavnikov pri oblikovanju osebnosti. Seveda na to vprašanje ne moremo dati povsem preciznega odgovora, saj je jasno, da so ti deleži lahko različni, odvisno od tega, za katere osebnostne značilnosti gre. Vendar moramo vedeti, da lahko dokaj verodostojno določamo te deleže. Vemo npr. da je vpliv dednosti

močan zlasti ko gre za sposobnosti in temperament. Glede temeljnih osebnostnih potez in dimenzij ocenjujejo raziskovalci vplive dednosti in okolja kot sorazmerno izenačene: v povprečju nekako v razmerju 50 : 50. Vpliv vzgoje na osebnostne lastnosti znaša okrog 10 odstotkov. To se zdi morda komu malo, a dejansko ni. Če odštejemo vplive dednosti in samodejavnosti, pa vplive socialnega okolja, ki niso vštet v vzgojni vpliv (vpliv vrstnikov itd.), potem 10 odstotkov ni malo. Še vedno se "splača" investirati v vzgojo in to še kako.

A če že govorimo o deležih temeljnih dejavnikov oblikovanja osebnosti, se moramo zavedati, da je njihovo delovanje povsem različno. Geni delujejo na način, ki je primerljiv z računalniškimi programi. So dejansko, kot je pronicljivo dejal Crick (Watson & Crick, 1953), ko sta z Watsonom pred petdesetimi leti odkrivala DNK, program življenja. Okolje deluje drugače, prispeva tako snovi kot tudi dodatne informacije, vse, kar je potrebno, da se program realizira.

Še nečesa ne smemo pozabiti. Na podlagi temeljnih dejavnikov se razvija naše kognitivno (umsko, intelektualno) in duhovno delovanje. Razvije se naš idejni aparat, ki je zmožen lastnega življenja. Oče memetike Dawkins (1976, 1982, 1989), avtor teorije sebičnega gena, je opozoril, da se v tem aparatu oblikujejo enote (imenoval jih je memi), ki delujejo na duhovni, torej povsem drugi ravni kot geni, a vendar v mnogih pogledih podobno kot geni (ali pa tudi virusi): težijo k razmnoževanju, k širjenju po "memofondu" (analogno kot geni po genofondu), k združevanju in sklepanju koalicij (npr. pri teorijah, ideologijah). Človek je tako edino bitje v nam znani naravi, ki je genski aparat nadgradil z duhovnim, memetskim. Je nosilec, a hkrati tudi predmet tako biološke kot tudi duhovne evolucije.

Temeljni dejavniki osebnosti ne delujejo eden mimo drugega in eden ob drugem, temveč so pogosto v interakciji. Kaj to pomeni? Pomeni, da je učinek enega dejavnika odvisen od učinka drugih. Vzemimo preprost primer. Oseba, ki je genetsko inteligentnejša, bo lahko zaradi tega od iste količine učenja (istega vpliva okolja) profitirala več kot naravno manj inteligentna oseba.

Izvori osebnosti: oseba, situacija, interakcija

Poleg različnih dejavnikov osebnosti lahko govorimo tudi o različnih izvori osebnostnega delovanja. V splošnem bi lahko te izvore razdelili v tri kategorije: osebo samo, situacijo, v kateri se nahaja in interakcijo med osebo in situacijo.

Osebnostne lastnosti si radi predstavljamo kot dispozicije, ki se oblikujejo v nas samih in narekujejo naše obnašanje. Nekdo se bo npr. introvertno, agresivno, inteligentno obnašal zato, ker so se pri njem oblikovale ustrezne dispozicije.

Na drugi strani pa je dejstvo, da na naše obnašanje vplivajo tudi situacije. Oseba, ki je dispozicijsko sicer introvertna, se bo obnašala ekstravertno, če bo k temu močno situacijsko spodbujena. Za dobro plačilo bo npr. introvertna oseba delala kot trgovski potnik, ekstravertna oseba pa kot arhivar. Situacije nikakor niso nepomemben izvor obnašanja. Pomislimo samo na enega izmed pomembnih situacijskih dejavnikov, denimo na stres (stresne situacije). Negativni stres (distres) pomeni situacijo, ki negativno ne vpliva samo sama po sebi, temveč spodbuja tudi negativni učinek drugih situacijskih in dispozicijskih rizičnih faktorjev (učinek negativnega stresa npr. podvaja negativne učinke dednosti, kajenja, alkoholizma itd.).

Zelo pogosto je naše obnašanje pod vplivom interakcije med dispozicijami in situacijami. Temeljna interakcija je že v tem, da se na situacije ne odzivamo glede na to, kakšne so, temveč glede na to, kakor jih zaznamo in tolmačimo na podlagi naših dispozicij (znani Lewinov /1935/ primer jezdeca v stepi).

Zanimivo je, da ljudje stremimo k temu, da bi prilagajali situacije svojim dispozicijam. To je naravno. Pogosto se dogaja, da posameznik svoje okolje spremeni tako, kot ustreza njegovi naravi. Največkrat je to tudi prav. Zato je zgrešena vzgoja, ki ni "sonaravna": napačno je npr. siliti osebo, ki je po naravi introvertna v ekstravertne dejavnosti, kjer se ne bo dobro počutila in obratno, ekstravertno osebnost v introvertne dejavnosti. Vzgoja naj gradi na naravi, ne pa proti njej. A to seveda ne velja za negativne in nevarne lastnosti. Agresiven posameznik bo npr. prav tako skušal okolje prirediti svoji dispoziciji: iskal bo situacije, kjer je nasilno obnašanje bolj verjetno. V takšnih primerih je seveda z vzgojnega in socialno higienskega vidika pomembno, da skušamo včasih delovati tudi zoper naravo.

4 RAZSEŽNOSTI ZNOTRAJ RAZSEŽNOSTI: TEMELJNE DIMENZIJE NA GLAVNIH PODROČJIH OSEBNOSTI

Osebnostnih lastnosti in značilnosti je zastrašujoče veliko. Toliko jih je, kolikor je možnosti, da se med seboj razlikujemo na relativno trajen in sistematičen način. Zato je razumljivo, da so znanstveniki skušali ugotoviti, katere so tiste poteze in dimenzije osebnosti, ki pojasnjujejo največ medosebnih razlik. To so ugotavljali na vseh glavnih področjih osebnosti: na področju konstitucije, temperamenta, značaja in sposobnosti. Povsod imamo opraviti s strukturo, ki bi jo lahko ponazorili s

piramido ali stožcem: na dnu imamo nepregledno število lastnosti, ki pa se vendarle tudi povezujejo med seboj. Zaradi njihovih korelacij lahko predpostavimo obstoj kompleksnejših lastnosti, vse tja do najkompleksnejših, ki jih je razmeroma malo, vendar pojasnjujejo velik del delovanja osebnosti in medosebnih razlik. Lahko bi rekli, da te temeljne dimenzije osebnosti združujejo velik del informacije o osebnosti in medosebnih razlikah.

*** vstavi sliko 2 nekje tu

Konstitucija

Telesna konstitucija je predmet zanimanja že od Hipokratovih časov naprej. Tako so se že v prvi polovici 20. stoletja oblikovale glavne konstitucionalne teorije (Kretschmer, 1921; Sheldon, 1940, 1942), ki do danes pomenijo vrhunec raziskovanja na področju konstitucije. Tako Kretschmer kot Sheldon se ujemata v oceni, da gre v bistvu za tri temeljne tipe konstitucije. Po ocenah raziskovalcev nam te tri dimenzije dajejo več kot 80 odstotkov informacije o konstituciji posameznika, če seveda upoštevamo možne kombinacije med posameznimi tipi oziroma dimenzijami konstitucije.

Konstitucijske teorije so zanimive predvsem zato, ker predpostavljajo, da so konstitucionalni dejavniki povezani s psihičnimi, predvsem s temperamentom. Vsaj do neke mere so se te predpostavke izkazale kot upravičene.

Temperament

Tudi raziskovanja na področju temperamenta segajo daleč v antično obdobje (spet se ustavimo pri Hipokratu). Danes seveda veliko raje govorimo o dimenzijah temperamenta kot o tipih temperamenta, vendar nas tudi naj sodobnejše dimenziologije temperamenta v vsebinskem pogledu v marsičem spominjajo na Galenove opise temeljnih Hipokratovih tipov temperamenta.

Sodobne raziskave kažejo, da lahko tja do dobrih 50 ali celo 60 odstotkov vse informacije o značilnostih temperamenta, zajamemo v petih velikih dimenzijah osebnosti, ki jim v stroki pravimo kar "pet velikih" ali kar B5 ("big five"). Gre za naslednje robustne dimenzije osebnosti (Costa & McCrae, 1985, 1992a, 1992b, 1992c, 1995; Costa, McCrae & Dye, 1991; Goldberg, 1990; John, 1990):

1. Ekstravertnost oziroma energičnost,
2. Prijetnost,
3. Vestnost,
4. Nevroticizem (čustvena stabilnost) in
5. Odprtost.

Preglednica 1 nam kaže podrobnejši opis petih velikih faktorjev osebnosti, kakor tudi njihove komponente ("facete").

Preglednica 1.

Pet velikih in njihove komponente.

DIMENZIJE (FAKTORJI)	KOMPONENTE (FACETI)
<i>Ekstravertnost</i>	toplina, druženje, samozavest, aktivnost, iskanje vzburjenja, pozitivne emocije
<i>Prijetnost</i>	zaupanje, odkritost, altruizem, prilagojenost, skromnost, blagost
<i>Vestnost</i>	kompetentnost, red, čut dolžnosti, storilnost, samodisciplina, odločnost
<i>Nevroticizem</i>	tesnoba, sovražnost, depresivnost, samokritičnost, impulzivnost, ranljivost
<i>Odprtost</i>	domišljija, estetski čut, globoko doživljanje, akcije, ideje, vrednote

Med petimi velikimi faktorji najdemo še nekaj korelacij, zato nekateri raziskovalci (Eysenck, 1947, 1952; 1967; 1970, 1991) menijo, da so temeljne dimenzije osebnosti le tri in sicer:

1. Introvertnost – ekstravertnost,
2. Nenevroticizem – nevroticizem,
3. Nepsihoticizem – psihoticizem.

Preglednica 2 podrobneje opisuje Eysenckove dimenzije in njihove sestavne komponente. Čeprav gre samo za tri dimenzije (res prave veledimenzije), pojasnjujejo kar 30 do 40 odstotkov variabilnosti v osebnostnih razlikah – povedano z drugimi besedami, tri veledimenzije nam nudijo 30 do 40 odstotkov informacij od posameznikovem temperamentu.

Preglednica 2.

Tri temeljne dimenzije osebnosti po Eysencku.

TEMELJNE DIMENZIJE	KOMPONENTE
<i>introvertnost-ekstravertnost</i>	družabnost, živahnost, aktivnost, gospodovalnost, iskanje dražljajev, brezskrbnost, dominantnost, vihravnost, tveganje
<i>nenevroticizem-nevroticizem</i>	tesnoba, depresivnost, občutja krivde, nizko samospoštovanje, napetost, iracionalnost, plašnost, muhavost, čustvenost
<i>nepsihoticizem-psihoticizem</i>	agresivnost, hladnost, egocentričnost, neosebna, impulzivnost, nesocialnost, neempatičnost, ustvarjalnost, trdota

Značaj in vrednote

Naslednje pomembno področje osebnosti je značaj (karakter). Če imamo pri temperamentu opravka predvsem z načinom našega obnašanja in (zlasti čustvenega) doživljanja, se značaj nanaša predvsem na vsebinske vidike doživljanja in z njimi povezano obnašanje. V ospredju psihološkega pojmovanja značaja so lastnosti, ki so pomembne z vidika posameznikove volje, morale, etične in vrednotne usmerjenosti.

Dober vpogled v značajsko strukturo in značajske razlike dobimo, če raziskujemo vrednotne usmeritve. Naše raziskave in raziskave drugih raziskovalcev kažejo (pregledno o tem Musek, 1993b; 2000), da lahko tudi na področju vrednot in vrednotnih usmeritev najdemo značilno piramidno hierarhično strukturo (glej sliko 3).

*** vstavi sliko 3 nekje tu

Raziskave kažejo, da lahko posamezne vrednote smiselno združimo v vrednotne kategorije večjega obsega. Na najbolj kompleksni ravni bi lahko vse vrednote razdelili v dve veliki skupini, v dve kategoriji največjega obsega. Gre za kategorijo dionizičnih in kategorijo apolonskih vrednot. Prva povezuje vrednote, ki se nanašajo na čutno uživanje, ugled in dosežke, druga pa vrednote, ki se nanašajo na moralnost, etiko in življenjsko izpolnitev (v estetsko-kulturnem, spoznavnem, duhovnem pogledu). Ti kategoriji dajeta v splošnem nekaj manj kot 40 odstotkov celotne informacije o razlikah v vrednotnih orientacijah.

Obe vелеkategoriji lahko dalje delimo v kategorije večjega obsega, ki so štiri: dionizične vrednote lahko razdelimo na hedonske in potence vrednote, apolonske pa na moralne in izpolnitvene vrednote. Štiri kategorije večjega obsega pojasnjujejo okrog 48 odstotkov celotne variance v vrednotnih usmeritvah.

Še določnejšo in obsežnejšo informacijo o vrednotni usmerjenosti nam daje enajst kategorij srednjega obsega: čutne, statusne, varnostne, patriotske, demokratične, socialne (družinske), tradicionalne, kulturne, spoznavne, aktualizacijske in verske vrednote. Pojasnijo nam blizu 60 odstotkov variance v vrednotnih usmeritvah posameznikov.

Sposobnosti

Naslednje veliko plat osebnosti predstavljajo sposobnosti. Od sposobnosti je odvisno, kakšni bodo naši dosežki pri reševanju miselnih in tudi življenjskih problemov. Velikemu področju sposobnosti lahko smiselno pridružimo tudi področje raznih talentov, na drugi strani pa tudi področje spretnosti in veščin. Povedali smo že, da so sposobnosti relativno močno dedno določene.

Danes so naši pogledi na sposobnosti nekoliko širši kot so bili še v nedavni preteklosti. Med psihološko zanimive sposobnosti, talente in spretnosti bi lahko uvrstili predvsem naslednje:

1. umsko inteligentnost,

2. ustvarjalnost in
3. čustveno, socialno (praktično) in moralno inteligentnost.

Področje umske inteligentnosti je paradna disciplina znanstvenega raziskovanja v psihologiji. Kljub temu ostaja na tem področju mnogo spornega in nedorečenega. Ena izmed glavnih dilem je, ali je bolj smotno upoštevati splošno, generalno umsko inteligentnost (g-faktor; Spearman, 1923, 1927), ali je bolj upravičeno govoriti o posameznih komponentah inteligentnosti (skupinski faktorji inteligentnosti, Thurstone, 1938), ali celo o mnogoterih dokaj neodvisnih tipih inteligentnosti (Gardner, 1983, 1995, 1999).

Preglednica 3 nam kaže stožčasto razporeditev umskih sposobnosti v treh nivojih: nivo generalnega faktorja, nivo skupinskih faktorjev in nivo specifičnih faktorjev inteligentnosti. Na preglednici 4 pa vidimo osem tipov inteligentnosti po Gardnerju.

Preglednica 3.

Nivoji faktorjev umske inteligentnosti.

NIVOJI	FAKTORJI
<i>generalni</i>	g-faktor (splošna umska sposobnost)
<i>skupinski</i>	faktor besednosti faktor besednega razumevanja numerični faktor faktor zaznavanja faktor razumevanja prostorskih odnosov faktor spomina faktor zaključevanja
<i>specifični</i>	veliko specifičnih faktorjev inteligentnosti

Preglednica 4.

Tipi inteligentnosti po Gardnerju.

TIP INTELIGENT-NOSTI	KRATEK OPIS TIPA
<i>jezikovna</i>	čut za zven, ritem in pomen besed; smisel za različne funkcije jezika
<i>logično matematična</i>	sposobnost in čut za razločevanje, presojanje logičnih in numeričnih vzorcev
<i>prostorska</i>	sposobnost dobrega zaznavanja vidno prostorskega sveta; predstavljanje in upodabljanje sprememb (transformacij) v prostoru
<i>glasbena</i>	zmožnost producirati in ceniti ritem, višin in barvo zvoka; smisel za oblike glasbenega izražanja
<i>telesno kinestetična</i>	sposobnost obvladovanja in usklajevanja telesnih gibov; spretno ravnanje s predmeti
<i>interpersonalna</i>	smisel za razločevanje in odzivanje na razpoloženja, temperament, motive in želje drugih oseb
<i>intrapersonalna</i>	zmožnost poglobljanja vase, spoznavanja samega sebe, smisel za lastna počutja in čustva in prilagajanje ravnanja njim
<i>naravna</i>	prilagajanje svetu narave, razumevanje narave

Današnje stanje raziskovanja kaže, da generalna dimenzija splošne umske inteligentnosti ne le da obstaja, ampak lahko z njim pojasnimo do 50 odstotkov razlik v reševanju umskih problemov. Vendar moramo vedeti, da je za dosežke na posameznih področjih intelektualnega delovanja, lahko še celo pomembnejši delež kakega skupinskega faktorja ali kakega določenega tipa inteligentnosti.

Praktično je seveda zelo pomembno vprašanje, koliko se naše sposobnosti povezujejo z uspešnostjo posameznika v življenju (partnerskem življenju, poklicni karieri, športni dejavnosti itd.). Marsikdo, ki nekaj da na inteligentnost, bi bil razočaran, če bi izvedel, da je umska inteligentnost sicer močno povezana s šolskim in akademskim uspehom, bistveno manj pa z drugimi življenjskimi dosežki in uspehi. Njen delež pri predikciji uspeha v šoli je okrog 50 odstotkov v povprečju, kar je veliko več, kot je delež kateregakoli drugega posameznega prediktorja (vsekakor pa na šolski uspeh vplivajo tudi druge osebnostne lastnosti, motiviranost, delovne navade, socioekonomski status in še kaj). Vpliv umske inteligentnosti na uspeh v poklicu in sicer življenju je, kot rečeno, bistveno manjši, a nikakor ni zanemarljiv: v povprečju lahko na podlagi umske inteligentnosti napovemo tudi do 30 in včasih celo več tovrstne uspešnosti.

Od česa so torej še odvisni naši uspehi v življenju? Dodatna tretjina naše uspešnosti je odvisna od "inteligentnosti", ki pa ni umska; predvsem od čustvene inteligentnosti (Bar-On & Parker, 2000; Goleman, 1995), socialne in praktične inteligentnosti (Sternberg in sod., 2000) ter duhovne in moralne inteligentnosti (Zohar & Marshall, 2000; Coles, 1997). Zadnja tretjina odpade na druge osebnostne dejavnike, na situacijske faktorje, trenutno motiviranost, razpoloženja in podobno. Znanje je npr. pomemben dejavnik uspešnosti na mnogih področjih, toda njegov vpliv je močno "kontaminiran" z deležem inteligentnosti, motivacije, delovnih navad in drugih dejavnikov, ki korelirajo z znanjem.

5 MEJE OSEBNOSTI

Socialna meja: druga osebnost

Osebnost je univerzum zase, ima pa tudi svoje meje. Pomembno mejo predstavlja seveda osebnost drugega človeka. To mejo skušamo seveda nenehno presegati, saj ne govorimo neupravičeno o tem, da smo tudi bitja dialoga (Buber, 1948). Vendar meja je in moramo jo spoštovati. Drugi je osebnost zase in nikakor ni bitje, s katerim smemo razpolagati po naši volji. Osebnost ima svoje dostojanstvo, ki nas opravičuje in tudi usposablja za svobodno delovanje. Svoboda posameznika, kot bi rekel Rawls (1971), ima eno samo omejitev: to je svoboda drugega posameznika.

Globinska meja: nezavedno

Ima osebnost določene meje in neprestopne pragove tudi znotraj sebe? Globinski psihologi, npr. Freud in Jung, so gotovo bili takšnega mnenja. Nezavedno, tako individualno kot kolektivno, je področje, ki je delo osebnosti v širšem smislu, je pa vsekakor zaprto za zavestni, prosojni del osebnosti. Vendar je tudi to meja, ki jo skušamo prestopati; to je celo cilj globinske psihoterapije. A meja je in ostane in dokler je neko osebnostno dogajanje zunaj zavedanja, je o stran meje.

Duhovna meja: transcendentno

Morda je za človeka v najgloblji točki najbolj usodna meja, ki jo predstavlja črta, ki loči življenje in smrt. Vse kulture in vsa obdobja imajo to mejo za nekaj najbolj odločilnega in obenem ustvarjajo projekcije transcendence, predstave o tem, kaj ta meja je in kaj je onstran nje. Pri tem se, zanimivo, trdovratno in trdoživo pojavljajo ne le predstave in ideje o onstranskem svetu, temveč tudi predstave in ideje o nadaljevanju eksistence in osebnosti onstran te meje. Tudi to mejo skušamo presegati, čeprav vemo, da jo bomo dejansko lahko šele takrat, ko bomo na njej in to tako ali drugače. Občutje osebnostne identitete nas sili tako daleč, da se mu ne moremo zlepa odpovedati niti v projekcijah, ki segajo v transcendentno.

6 ZAKLJUČKI

Nazadnje je vse v nas samih. Človek ne more stopiti iz svoje kože in biti drugo bitje ali drug predmet. Vse, kar vemo – tudi o pojavih zunaj nas samih – vemo v našem izkustvu, v našem doživljanju in prek njega. Kognitivna psihologija, še prej fenomenološka psihologija in še prej filozofija nas učijo, da je vse objektivno dostopno le v subjektu. O objektivni stvarnosti lahko postavljamo le hipoteze, ki jih lahko preverjamo; a kako: na koncu koncev je kriterij veljavnosti naših teorij o objektivnem svetu intersubjektivno ujemanje, ujemanje v naših subjektivnih opažanjih in tolmačenjih. Kant nas je poučil, kakšna je razlika med stvarmi na sebi in stvarmi za nas. In še poprej je jasno povedal Aristotel, da naša spoznanja o vseh stvareh vodijo le prek spoznanj o duši. Nekaj podobnega velja tudi za spoznavanje osebnosti. Osebnost je naš eminentni univerzum, edini, ki je res naš. In kljub temu nas prav poglobljanje v ta univerzum pripelje na nek način prek njegovih meja: v svet, k drugim ljudem, v globine nezavednega in v transcendentne projekcije drugačnega, vendar še vedno našega bivanja.

Literatura

Bar-On, R., & Parker, J. D. A. (Eds.). (2000). *The handbook of emotional intelligence: Theory, development, assessment, and application at home, school, and in the workplace*. San Francisco: Jossey-Bass.

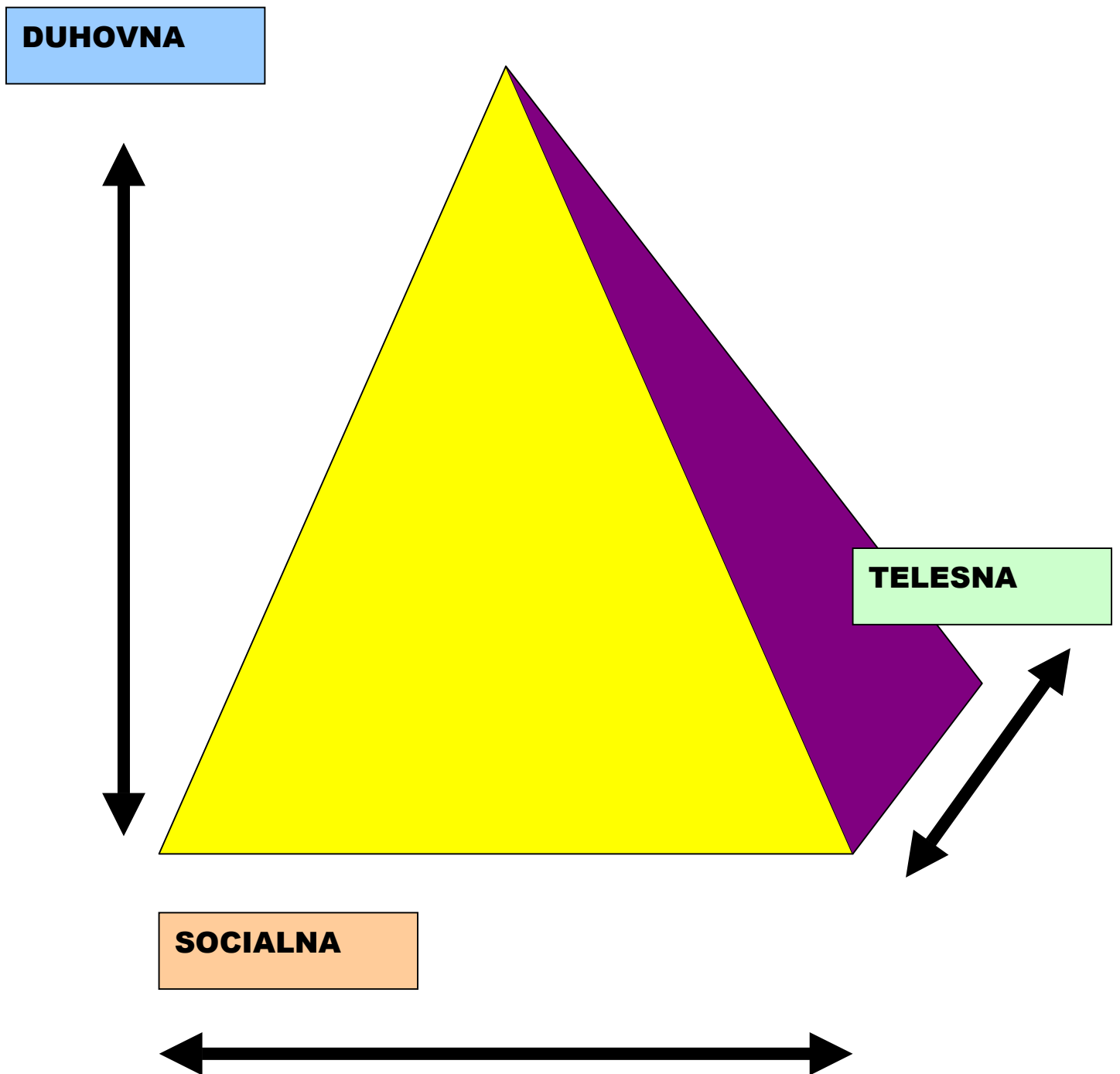
Buber, M. (1948). *Das Problem des Menschen*. Heidelberg: Schneider.

Coles, R. (1997). *The moral intelligence of children: How to raise a moral child*. New York: NAL/Dutton.

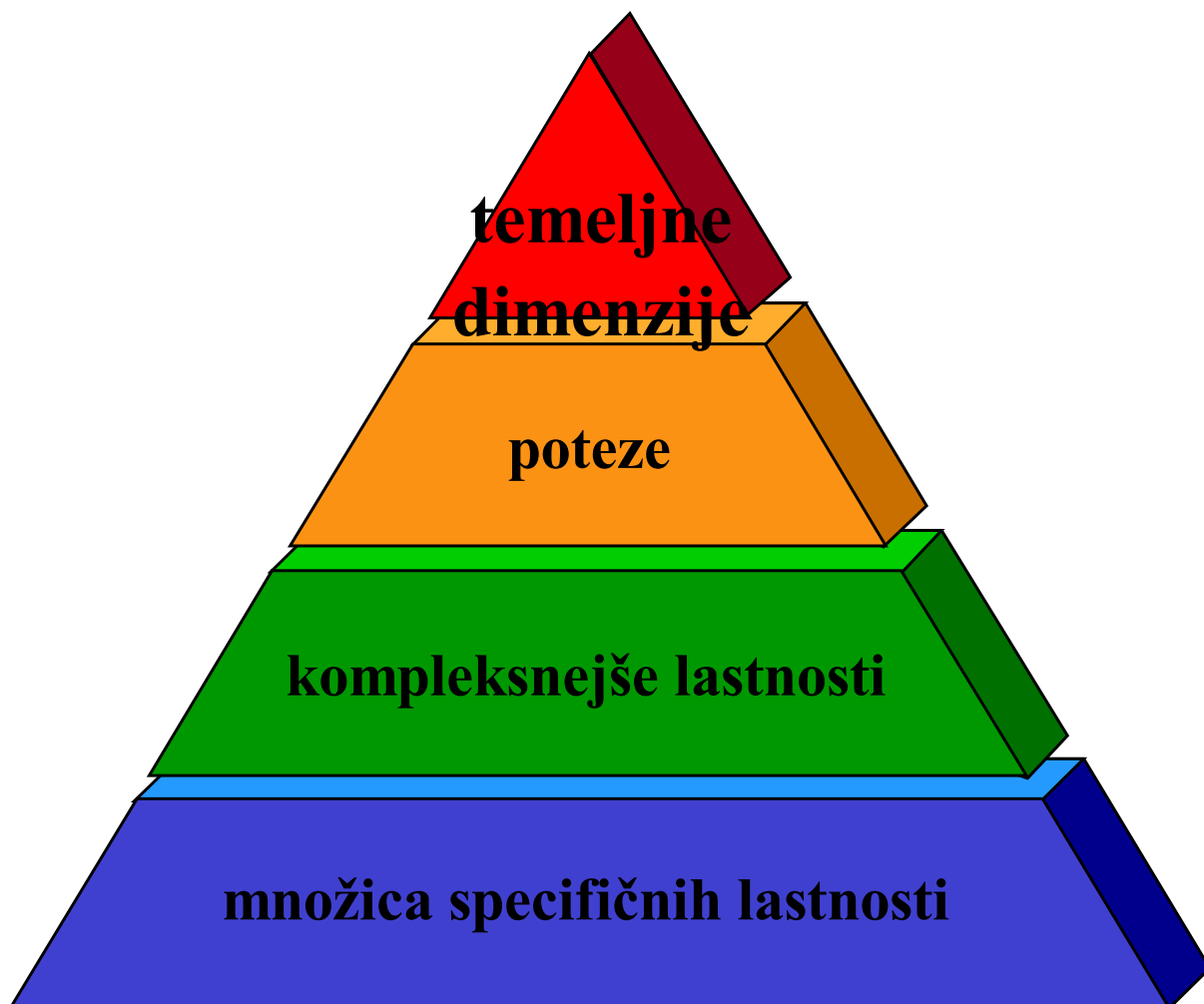
Costa, P. T. Jr., & McCrae, R. R. (1985). *The NEO Personality Inventory Manual*. Odessa, Fla.: Psychological Assessment Resources.

Costa, P. T. Jr., & McCrae, R. R. (1992a). *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual*. Odessa, Fla.: Psychological Assessment Resources.

- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992b). Four ways five factors are basic. *Personality and Individual Differences*, 13, 653-665.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992c). Reply to Eysenck. *Personality and Individual Differences*, 13, 861-865.
- Costa, P. T., Jr., & McCrae, R. R. (1995). Solid ground in the wetlands of personality: A reply to Block. *Psychological Bulletin*, 117, 216-220.
- Costa, P. T., Jr., & McCrae, R. R., & Dye, D. A. (1991). Facet scales for agreeableness and conscientiousness: A revision of the NEO Personality Inventory. *Personality and Individual Differences*, 12, 887-898.
- Dawkins, R. (1976) *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press.
- Dawkins, R. (1982) *The Extended Phenotype*. Oxford: W. H. Freeman.
- Dawkins, R. (1989) *The Selfish Gene*, 2nd edn. Oxford: Oxford University Press.
- Eysenck, H. J. (1947). *Dimensions of personality*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Eysenck, H. J. (1952). *The scientific study of personality*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Eysenck, H. J. (1967). *The biological basis of personality*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- Eysenck, H. J. (1970). *The structure of human personality* (3rd ed.). London: Methuen.
- Eysenck, H. J. (1991). Dimensions of personality: 16, 5, or 3?--Criteria for a taxonomic paradigm. *Personality and Individual Differences*, 12, 773-790.
- Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic.
- Gardner, H. (1995). Reflections on multiple intelligences: myths and messages. *Phi Delta Kappan* 77:200-203, 206 - 209.
- Gardner, H. (1999). *Intelligence Reframed*. New York: Basic Books.
- Goldberg, L. R. (1990). An alternative "description of personality": The Big Five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1216-1229.
- Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence*. New York: Bantam. James, W. (1890). *The principles of psychology*. New York: Holt.
- John, O. P. (1990). The "Big five" factor taxonomy: Dimensions of personality in the natural language and in questionnaires. In L. A. Pervin (Ed.), *Handbook of personality: Theory and research* (pp. 66-100). New York: Guilford.
- Kretschmer, E. (1921/1967) *Körperbau und Charakter*. Berlin &: Springer.
- Lewin, K. (1935). *A dynamic theory of personality*. New York: McGraw-Hill.
- Musek, J. (1993a). *Znanstvena podoba osebnosti*. Ljubljana: Educy.
- Musek, J. (1993b). *Osebnost in vrednote*. Ljubljana: Educy.
- Musek, J. (2000). *Nova psihološka teorija vrednot*. Ljubljana: Educy.
- Rawls, J. (1971). *Theory of justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sheldon, W. H. (1940). *The varieties of human physique*. New York: Harper.
- Sheldon, W. H. (1942). *The varieties of temperament: A psychology of constitutional differences*. New York: Harper.
- Spearman, C. (1923). *The Nature of "Intelligence" and the Principles of Cognition*. 2nd ed. London: Macmillan. (1923 edition reprinted in 1973 by Arno Press, New York.)
- Spearman, C. (1927). *The Abilities of Man*. London: Macmillan.
- Sternberg, R. J., Forsythe, G. B., Hedlund, J., Horvath, J. A., Wagner, R. K., Williams, W. M., Snook, S. A., & Grigorenko, E. L. (2000). *Practical intelligence in everyday life*. New York: Cambridge University Press.
- Thurstone, L. L. (1938). Primary mental abilities. *Psychometric Monographs* 1.
- Watson, J.D., and Crick, F.H.C. (1953). "Molecular Structure of Nucleic Acids. A Structure for Deoxyribose Nucleic Acid." *Nature* 171:737-738.
- Zohar, D & Marshall, I. (2000). [SQ: Connecting With Our Spiritual Intelligence](#). New York: Bloomsbury Publishing.

Slika 1. Poenostavljen pogled na dimenzionalni prostor osebnosti. Osebnost si lahko predstavljamo kot kompleksen pojav v prostoru treh razsežnosti: telesne, socialne in duhovne.

Slika 2. Hierarhična struktura osebnostnih potez in dimenzij.

Slika 3. Hierarhična struktura vrednot in vrednotnih kategorij.